

Каравелов–Прижов, Шишманов–Драгоманов и началото на българската украинистика

Лиляна Минкова

Присъствието на украинската литература в духовния живот на Българското възраждане е свързано с имената на Райко Жинзифов, Любен Каравелов и Петко Славейков, превеждали стихотворения и поеми на Тарас Шевченко и на Христо Ботев, избрал драмата на Н. Костомаров „Кремуций Корд“. Името на основоположник на българската украинистика принадлежи по право на Любен Каравелов (1834–1878). Само той е давал ясно и не веднъж израз на своите съвсем определени политически позиции по наболелия украински въпрос, често е впитал в публицистиката си Шевченкови стихове. Каравелов е използвал широко украинския фолклор в своите сравнения на българското народно творчество с това на другите славяни. Каравелов превежда не само Шевченко, но и шест повести на Марко Вовчок, от която се учи като белетрист. Много широки са интересите му, свързани с историята на Украйна и нейната литература.

Във всичко, което е направил като украинист, Каравелов е тясно свързан с руския социолог и фолклорист Иван Гаврилович Прижов (1827–1885). Още в изданията от Каравелов през 1861 г. в Москва том I на „Памятники народного быта болгар“ Прижов е посочен като редактор. Как е протичала съвместната работа на Каравелов и Прижов, ни разкрива архивът на българския възрожденец. Двамата са подготвяли том втори и трети на „Памятники“, като са придружили песните с многобройни бележки. Показателно е едно място от записките, които Каравелов си е водил, докато е чел книгата на Л. И. Оровшанин „Народни славонски обичаи“. След приказката за трите врани си е отбелязал: „Показатъ Прижову“.¹ Каравелов и Прижов са се трудили заедно над останалия в ръкопис превод на Шевченковата поема „Неофити“.² Прижов е редактирал, като я е направил много по-остра, програмната докладна записка на Каравелов до Московското славянско благотворително дружество, озаглавена „С какво може да се помогне на българите“³.

¹ Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова, Цвета Унджиева. С. 1964, с. 443.

² Пак там, 505–521.

³ За този ръкопис по-подробно виж: Минкова, Л. С какво може да се помогне на българите. – Литературна мисъл, г. VII, кн. 1, 1963, 96–107.

Характерно за социологическите изследвания на Прижов е, че са опрени на свидетелствата на народното творчество. По време на дългогодишната си съвместна работа с Каравелов той е привличал широко и български народни песни и пословици. Откриваме ги в труда му за гълъба в славянския фолклор, озаглавено „Светлая сторона поэтических отношений природы и человека“, в очерките „Нищие на святой Руси“, „Корчма“, „История кабаков“. За начина, по който Прижов използва български фолклор много може да се почерпи и от богатия му архив⁴.

Не зная от близо петдесет години да са се появявали нови публикации на съчинения на Прижов и нови изследвания за него. Оставаме си, изглежда, при публикуваната през 1932 г. книга на М. Алтман „Иван Гаврилович Прижов“ и издадените пак от него „Очерки, статьи и письма“ на руския социолог. Относително по-нов е трудът на А. Р. Мазуркевич „И. Г. Прижов“ (Киев, 1958 г.).

Съмишленикът на Каравелов е типичен разночинец. Роден е в семейството на писар. През 1848 г. завършва гимназията с отличен успех, но, уплашено от революционните събития в Европа, царското правителство затваря вратите на филологическите факултети за младежи с демократичен произход. Въпреки че е записал медицина, Прижов посещава всъщност лекциите по история и литература. Наред с това обикаля неуморно села и градове, та, по думите му, да събере „всички сълзи, цялата кръв и пот, които народът е пролял“. От 1852 г. той е 14 години чиновник в Московската гражданска палата. Това време, част от което съвпада със сътрудничеството му с Каравелов, е за него най-спокойно и плодотворно. През 1869 г. Прижов влиза в организацията на Сергей Нечаев „Народная расправа“. Въпреки нежеланието си, участва в убийството на член на организацията, заподозрян в предателство. Малко покъсно е арестуван и осъден на 12 години каторга в Сибир. Останал и след изтичането на срока, Прижов умира там през 1885 г. Той сякаш е предчувствал какво го очаква, когато в бележка към превода на „Неофити“ е казал за Сибир: „Самая холодная часть России, где томятся в цепях, в тюрьмах, в рудниках – мучатся миллионы преступников – жертв царящего над ними деспотизма и великих передовых деятелей – мучеников за правду“⁵.

Въпреки високата оценка на заслугите на И. Г. Прижов за българската украинистика, а, може да е каже, и руската българистика, бяхме някак склонни да гледаме на него като самоук, наистина ерудиран и много смел в съпротивата си срещу царизма, но без възможности за високи научни постижения. С това намалявахме всъщност значението на онoва, което е могъл да научи от него Любен Каравелов.

⁴ По-подробно вж. Минкова, Л. Любен Каравелов и Иван Гаврилович Прижов: сътрудничеството им в областта на фолклористиката. – Известия на Института за литература, 1963, № 14–15, 57–80.

⁵ Из архива на Любен Каравелов..., с. 519.

Все още в рамките на втората половина на XIX век виждаме в българската украинистика още две свързани имена – на Иван Шишманов и Михаил Драгоманов. И двамата привърженици на украинската кауза, и двамата фолклористи, сближени и от преклонението си пред гения на Тарас Шевченко. Но за разлика от Каравелов и Прижов те са учени, преминали школата на редица европейски университети. Шишманов е имал, разбира се, какво да научи от Драгоманов, но като изследователи на българския фолклор всеки от тях е вървял по свой път.

Михаил Драгоманов (1841–1889) е завършил Киевския университет. От 1870 до 1873 г. той е в научна командировка. Слуша лекции в Берлин, Прага, Виена, Хайделберг. Отново в Киев, разбира, че там не би могъл да продължи свободно изследванията си. С пълно основание, защото през 1876 г. правителството забранява печатането на украинска литература. От 1876 г. Драгоманов живее във Виена, където издава пет книги от алманаха „Громада“, по-късно се премества в Женева и от там идва през 1889 година в България, поканен за професор в Софийския университет. Умира само шест години по-късно, през 1895-та.

Иван Шишманов (1862–1928) е петнайсетгодишен, когато Феликс Каниц го завежда в Австрия да учи (от 1879 до 1882 г.) във Виенското педагогическо училище. Отново в София е за кратко на работа в Министерството на народното образование. Като стипендиант учи до 1888 г. в Германия и в Швейцария, след което става преподавател в университета. Драгоманов познава от 1886 г., когато го посещава в Женева и използва с благодарност богатата му библиотека.

Трудно можехме да допуснем някаква връзка на Драгоманов с Прижов. В Украйна трудовете на учения не бяха преиздавани десетилетия наред, а достъпът до по-ранни издания беше много труден. Сега разполагаме с двутомника „М. П. Драгоманов. Литературно-публицистичні праці“ (Киев, 1970) и „М. П. Драгоманов. Вибране“. В поредицата Пам’ятки Історичної думки України“ (Киев, 1991) е поместена рецензия на Драгоманов за книгата на И. Г. Прижов „Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век“ (Воронеж, 1869). Отзивът е публикуван във „Вестник Европы“, кн. 6 от 1870 г.⁶

„Книгата на г. Прижов заслужава внимание – преценява Драгоманов, – защото въпреки своята непълнота и краткост, дори въпреки някои грешки, често предава хода и характера на литературната история на Южна Русия много по-ясно от твърде обширни курсове по руска история и история на руската литература; освен това у г. Прижов тя не е представена откъснато от характера на народа...“ „Най-новият труд на Прижов – продължава Драгоманов (което ни дава основание да смятаме, че е познавал и негови по-ранни съчинения) – въпреки краткостта на неговото съдържание, съдържа доста пълен указател за старата южно-

⁶ Драгоманов, М. П. Малороссия в ее словесности. (Рецензия за: Прижов, И. Г. Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век. Воронеж, 1869.) – В: Драгоманов, М. П. Вибране, Київ, 1991 5–45.

руска литература и написаното за нея (макар и с някои, впрочем незначителни грешки); наред с това авторът дава в краткия си очерк твърде задоволителна характеристика на различните епохи и паметници на литературната история на Южна Рус⁷.

Друго достойнство на работата Драгоманов съзира в аргументираните доказателства у Прижов за самостоятелността на украинския език. (В което не се е съмнявал и Каравелов.) Когато сочи, че „Дейността на Киево-Могилянската академия, както и историческата драматическа литература от XVII–XVIII в. в Южна Русия са характеризирани сбито, но твърде пълно, макар и не достатъчно систематично в брошурата на г. Прижов“⁸ – Драгоманов признава на автора успех в тълкуването на един от най-важните периоди в развитието на украинската книжовност.

Наред с научната преценка, Драгоманов е споделил и усещането си за присъщата на работата емоционална атмосфера, цитирайки думите на Прижов: „И ето – съдбините на света извеждат на историческата сцена южноруския народ с неговото топло и светло християнство, народ, който не познава разколи и ереси, чужд на всяка нетърпимост и фанатизъм, не-обикновено богат на песни, в които се чува неговото добро, любящо сърце, горещо предано на своята майка Украина, народ умен и честен, не принизен, а напротив, пазител на началата на висша гражданственост...“⁹

Рецензентът е изразил и несъгласие с някои мнения на Прижов. Той не смята, че намесата на Полша в украинските дела е била винаги пагубна, изтъква ролята ѝ като посредник между Украйна и Запада. На твърдението на автора, че от всички славяни украинците имат най-богатата историческа поезия, Драгоманов противопоставя собственото си убеждение, че най-богатата е тя у сърбите.

Едва ли ни лъже впечатлението, че работата на Прижов е давала на Драгоманов повод да изложи отговорите, който той самият дава на въпроси, засегнати много кратко или изобщо липсващи в брошурата. Много страници е отделил рецензентът на влиянието на казачеството върху литературното развитие на Южна Русия. С единението на казачеството, от една страна, с църквата и от друга, с народа, обяснява Драгоманов жизнеността на украинската литература от XVI–XVIII в. Тъй като за повечето от тези литературни паметници Прижов е дал по-скоро библиографски сведения, Драгоманов е илюстрирал богато казаното за тях с народни песни. Специално внимание е отделил той на „Слово о полку Игореве“ като паметник несъмнено южноруски.

Ще посочим, че за интереса на Каравелов към „Слово о полку Игореве“ свидетелства фактът, че е имал в библиотеката си две изследвания на Д. Дубенский: „Отметки на некоторые места „Слова о полку Игореве“ (Москва, 1855) и „Слово о плъку Игореве... Объясненное по древним письменным памятникам“ (Москва, 1871).

⁷ Драгоманов, М. П. Малороссия в ее словесности, с. 5.

⁸ Пак там, с. 21.

⁹ Пак там, с. 16.

Дори да допуснем, че Драгоманов е бил в отзива си толкова внимателен, защото вече е знаел за съдбата на изпратения на каторга Прижов, положителната в същината си преценка е несъмнена. Тя ни позволява да обогатим значително представите си за познанията на Прижов и за особено подчертаното от Драгоманов вярно осветление на основни проблеми. Така придобиват по-солидни основания и догадките ни за онава, което Каравелов е могъл да научи от украиниста Прижов.

В новото, трето по ред издание, рецензията на Драгоманов заема 45 страници. Колко голяма е била работата на Прижов, която рецензентът нарича и брошура, не знаем. За съжаление нямаме възможност да я поставим с отзива, защото не разполагаме с нея. Остава да се надяваме, че някой ден ще бъде преиздадена и тя.

Преиздадените съчинения на М. Драгоманов ни накараха да осъзнаем голям пропуск в собствената си работа – невнимание към трудовете по украинистика, които Любен Каравелов е имал в библиотеката си.

Едва сега ще посочим, че в списъка на книгите са и „Историческите песни малорусского народа с примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“. В том I, посветен на „Песни века дружинного и княжеского, X–XV в.“, са включени песните, отразили борбата с турците и татарите. Тъкмо те трябва да са привлекли Каравелов. Песните от том II – за борбите с поляците, навярно са го заинтересували по-малко. Ако съпоставим казаното от Драгоманов в предговора с убежденията на Каравелов, ще ги видим като съмишленици. И двамата са убедени, че изучаването на фолклора е сигурен път за вникване в историята на народа. По-късно, в „Значение и задачи на нашата етнография“ Иван Шишманов ще каже: „Препоръчваме като образец, по който нашите изследователи биха могли да се водят в разработването на наши исторически песни, сборника на В. Антоновича и М. Драгоманова „Исторические песни малорусского народа“¹⁰.

Едно от новите издания на Драгоманови трудове ни позволи да установим чий е псевдонимът „Украинец“, автор на „Литература российская, великорусская, украинская и галицкая“, Лвов 1873, 1874 – както е изписано заглавието на № 278 в списъка на книгите от Каравеловата библиотека. Авторът е М. Драгоманов, а съчинението – „Литература російська, великоруська, українська і галицька“.¹¹ Излязло през 1873–1874 г. в лвовското списание „Правда“, през 1873 г. и отделно. Отбелязваме веднага, че от това списание Каравелов е притежавал една пълна годишнина –1870-та

¹⁰ Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. I, Киев, 1874. Новото издание в: Драгоманов, М. П. Вибране. Київ, 1991, 46–59.

Шишманов, И. Значение и задачи на нашата етнография. – В: Шишманов, И. Избрани съчинения. Т. II. С. 1966, с. 42.

За книгите в библиотеката на Любен Каравелов виж: Кънчо Василев и Б. Тодорова-Петкова. Към историята на Народната библиотека в София. Известия на ДБВК за 1957/58 г. Предговор, с. 477–478 и „Библиотеката на Любен Каравелов“, с. 481–518.

¹¹ Драгоманов, М. П. Литература російська, великоруська, українська і галицька. – В: Драгоманов, М. П. Литературно-публіцистичні праці. Т. I. Київ, 1970, 80–220.

и отделни книжки от 1873, 1875 и 1876 г. Годишните сочат, че е знаел за публикацията на Драгоманов в списанието, а също, че е успявал да си го набавя в Румъния. Навярно с помощта на украински емигранти като К. Добруджану-Геря, З. Арборе-Рали, Н. Зубку-Кодряну. Дали Каравелов е чел този написан на украински труд, който в новото издание заема 140 с. – не знаем. Ако книгата беше запазена, можехме да видим дали има бележки в полетата, може би и да се приближим към отговора на въпроса доколко Каравелов е владеел украински. Голяма част от работата на Драгоманов е свързана с литературния живот на украинците в Галиция, полемиките на участниците в него, сложните им взаимоотношения. Каравелов едва ли би могъл да се ориентира в тях, затова ще се спрем само на основните тези на автора и някои места, които сигурно биха заинтересували приятеля на Прижов.

Студията на Драгоманов е остро полемична. Тя анализира позиции-те на двете основни галицийски партии в отношението им към руската литература. Т. нар. „москвофили“ пишат, според автора, на някаква невероятна смесица от руски и украински и си въобразяват, че така сближават галицийската литература с руската. Т. нар. „украинофили“ пишат на твърде своеобразен и все още беден украински, език. Но са категорично против всяко сближаване с Русия. Ако руските критици – Добролюбов, Чернишевски, Пипин са казали толкова добри думи за Шевченко и Марко Вовчок – сочи Драгоманов, – то е тъкмо защото тези двама автори са писали на жив, естествен украински език, на който са могли и да обрисуват живи герои.

Не можем да не отворим тук скоба за казаното от Драгоманов за толкова омразните за галицийците руски славянофили. Ученият разграничава славянофилството на полицейско-бюрократичните „Московские ведомости“ от това във вестниците на Иван Аксаков. Напомня, че братя Аксакови и техните привърженици са настоявали при освобождаването от крепостничество, на селяните да бъде дадена земя, оценявали са високо ролята на земските събрания, писали за верската нетърпимост в Русия. Заслужава си навярно да имаме предвид това желание на Драгоманов да бъде обективен, ако заговорим отново за отношението както на Каравелов, така и на други български възрожденци към славянофилите.

С най-добрите си автори и творби руската литература допринася все повече за възприемането на всичко стойностно в европейската цивилизация. Тя разполага и с обработения език, без който не може да бъде изпълнена такава задача. Такава е основната мисъл на Драгоманов. Същото – допълва той – може да се каже и за руската наука. Тъкмо защото пише на чудесен руски, Гогол е станал свързващо звено между Украйна и Русия, въвел е образи на украинци и описания на украинската природа. Като се изключи създаденото от Шевченко и Марко Вовчок украинската литература няма с какво друго да се сравни с руската. С още по-голяма сила важи това за произведенията на галицийски автори. Какво ще стане, ако украинците решат да не използват духовните богатства, натрупани от руската литература? Те ще

изпаднал неизбежно в дълбок провинциализъм – е отговорът на Драгоманов. На руски излизат все повече преводи на европейска художествена и научна литература. Ако решат да преведат поне най-необходимото, украинците ще разберат, че просто нямат необходимите за това огромни средства. Нали се е оказало – аргументира се Драгоманов, – че не разполагат с тях и чехите. На украинците сега е необходима – убеден е Драгоманов – учебна и популярна литература. Литературата, която авторът нарича великоруска, разпространява космополитни, в най-добрия смисъл на думата, идеи. Но както в Русия, така и в Украйна народът е селски. В Русия автори като Максимов пишат на простонароден език, включват органично в произведенията си откъси от билини и народни песни. На разбираем за народа език пишат и педагози като Ушински и Водовозов. Създаването от тях е местната руска литература. За съжаление появата на аналогична украинска литература е било посрещнато с крясъци за сепаратизъм и публикуването ѝ забранено. С напредъка на украинската филология, етнография, литература и педагогика – убеден е Драгоманов – ще се изравни с руската и онази украинска литература, която ще покаже отликите на украинския селски народ, като използват широко неговото творчество.

Едно място в работата на Драгоманов поставя отново въпроса какво знаем за написаното от Прижов. Особена похвала заслужават – смята той – галицийските списания „Слово“ и „Правда“, отчасти и „Основа“ задето са запознали Галиция „...с научните трудове на украинците Кулиш, Костомаров, Макимович, Котляревски, великорусите Лавровски, Пипин, П р и ж о в, Стасов, Кавелин, Хилфердинг...“.¹² Трябва да предположим, че в някое от изброените три списания ще намерим неизвестно или познато, преведено на украински съчинение на Прижов. Може би същото, за което Драгоманов е написал през 1870 г. своята рецензия.

Още веднъж ще спомене тук Драгоманов името на Прижов. Когато казва, че украинците все още нямат речник, граматика, кратка история, етнография и статистика, от изданията на фолклор напоследък само това на Номис и очерка на Нечуй-Левицки „...не виждаме – продължава той – дори пълна биография на украински писател, нито литературен компендиум (с изключение на трудовете на великорусите Прижов и Пипин), нито дори пълна характеристика на самия Шевченко“.¹³

Ето и едно място, което се оказва свързано с Каравелов. Драгоманов съжалява, че украинската литература от XVII век, която дава толкова много на руската, не е добре изучена. „...защото с нея, освен покойният Пекарски (който в работите си търси само връзката на киевската литература с реформата на Петър В/елики/) са се занимавали само писатели-духовници като митрополит Евгений и др.“¹⁴

¹² Драгоманов, М. П. Література російська..., с. 97.

¹³ Пак там, с. 167.

¹⁴ Пак там, 144–145.

В библиотеката на Каравелов, като № 439, намираме тъкмо този труд на Пекарски: „Представители киевской учености в половине XVII столетия“.

За някои мисли на историка Драгоманов, днес може да каже тежката дума само историк. Но трябва да предположим, че те едва ли са допаднали на Каравелов, ако ги е прочел. Екатерина II – разсъждава Драгоманов – наистина е унищожила Запорожката Сеч. Но тъкмо тя е събрала ведно почти целия украински народ и му е дала възможност да живее спокойно, без страх от врагове. Като набляга тук още веднъж и на ролята на руската култура за сближаването и на украинците с Европа, Драгоманов с основание предвижда, че на галицийците никак няма да допадне онова, което е казал за Екатерина II.

За още две места вече със сигурност можем да кажем, че не са допаднали на Каравелов. Объркан от московските славянофили – пише Драгоманов за Гогол – писателят се отдава на религиозен мистицизъм, „...той търси идеали там, където са ги търсили Сковорода, нашите кобзари, (макар и по различен начин) и самият Шевченко, когато е писал „Неофити“.¹⁵ И второто място – когато Драгоманов, когато пише, че създаденото от Шевченко „...е силно именно там, където украинският поет говори вместо селянина; но понякога, както в „Неофити“, той така разказва своя сюжет, че не можеш да разбереш за кого става дума – за украинци или за римляни, което не прави произведението по-стойностно...“¹⁶. Направеният от Каравелов и Прижов превод на поемата и многобройните им бележки към нея говорят за много по-различно отношение към Шевченковата творба.

Ще добавим тук, че Каравелов е имал в библиотеката си „Путешествие по Галицкой и Венгерской Руси“ (Данница, изд. Добровского, № 6, 7, 9, 20, 21 и 55, 1842 г.) – свидетелство за интереса му към галицийските украинци.

Драгоманов пише своя полемичен труд през 1873 г., преценява тогавашното състояние на украинската литература и култура в отношенията ѝ с руската, смята, че такива са тогавашните ѝ перспективи. Въпреки това навярно недооценява силите на своите съотечественици, прекалено скептично гледа на възможните им успехи в близките години. Не са се сбъднали и предвижданията на Драгоманов, че Русия ще изживее скоро силен политически подем и тогава украинските проблеми лесно ще е решат в една истински европейска федерална държава. Как са се променяли или запазвали становищата на Драгоманов – на този въпрос ще трябва да отговорят бъдещите му изследователи. Още повече, че те ще познават и цялостното научно наследство на Драгоманов.

Желанието да запознаят българския читател с бунтарската Шевченкова поема „Неофити“ обединява през 60-те години на XIX век усилията на Любен Каравелов и Иван Прижов. Много по-късно, през 1914 година, статията на Иван Шишманов „Тарас Шевченко, неговото творчество и

¹⁵ Пак там, с. 175.

¹⁶ Пак там.

неговото влияние върху българските писатели преди Освобождението“¹⁷ ще се окаже съпоставима с преиздадената през 1970 г. статия на М. Драгоманов „Шевченко, українофіли і соціалізм“¹⁸. Въпреки че е публикувана още през 1879 г.

Работата на Драгоманов е отново остро полемична. Това му се е наложило, защото, според думите му „...досега никой не се е осмелявал да размисли подробно за това кой е наистина Шевченко сам по себе си и за своето време, а всички, които са се залавяли да пишат за него, са мислили преди всичко за себе си и всеки е обръщал Шевченко както на него тогава му е било необходимо и в зависимост от това пред кого се е говорило за украинския кобзар“.¹⁹

Самият Драгоманов говори за Шевченко така, както не го е правил никой друг преди него и със силното желание да отхвърли вкоренили се клишета в не малка част от написаното за поета.

Драгоманов отстоява преди всичко мнението си, че песните на Шевченко не бива да се идентифицират с народните, както често се прави. Защото народните са създавани от милиони хора през продължителен период от време. Както и в други свои статии, Драгоманов твърди, че народните песни са много по-споени, по-добре композирани, за разлика от някои от произведенията на Шевченко – било е добре известно, че той рядко ги е обработвал.

Освен това – убеден е Драгоманов – редица Шевченкови творби не са писани за хората от народа и не могат да бъдат разбрани от всеки селянин, както често се твърди. Тук с Драгоманов е особено трудно да се спори, защото в много от политическите стихове и поеми на Шевченко наистина могат да вникнат само образовани читатели. Фактът, че се налага те да бъдат издавани със съпътстващи обяснения е добро потвърждение. За правотата на Драгоманов говорят и бележките, с които Каравелов и Прижов са придружили превода си на „Неофити“. И по-късни изследователи ще сочат, че достъпни за народа са повечето неполитични стихотворения на Шевченко, спонтанен израз на неговата същност на селянин, останал свързан със семейния бит и природата на своята земя. Още един аргумент на Драгоманов е, че Шевченко е романтик, а романтиците не търсят обичайното, нито като тема, нито като изразни средства. Тази мисъл, изразена тук кратко, Драгоманов е разгънал в „Література російська, українська і галицька“, където пише, че „По литературна школа Шевченко принадлежи към романтиците и то е само към такива като Пушкин в ранните си поеми или Гогол в „Тарас Булба“, а напомня понякога Жуковски и Козлов“.²⁰

¹⁷ Шишманов, Ив. Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди Освобождението. – В: Шишманов, Ив. Избрани съчинения в два тома. Т. 1. С., 1965, 426–441.

¹⁸ Драгоманов, М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм. – В: Драгоманов, М. П. Літературно-публіцистичні праці. Т. 2. Київ, 1970, с. 7–133.

¹⁹ Драгоманов, М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм, с. 7.

²⁰ Драгоманов, М. П. Література російська, українська і галицька, с. 148.

Рязко се противопоставя Драгоманов на твърденията, че Шевченко е социалист. С аргумента, че той просто не е могъл да стане такъв в страна, в която още господства крепостното право, няма силна буржоазна прослойка, нито работническа. Едва малко преди смъртта си Шевченко е могъл да се запознае поне донякъде и най-вече с помощта на списание „Современник“, с европейската социалистическа мисъл.

Драгоманов отстоява и мнението, че макар да е написал поемата „Еретик“, а встъплението към нея да е посветил на П. Й. Шафарик, Шевченко е бил всъщност по-слабо повлиян от чешките славянофили, отколкото е прието да се смята.

Голямата студия на М. Драгоманов съдържа още много нови за времето си мисли за Шевченковото творчество. Кои са се оказали плодотворни, кои пресилени, ще кажат съвременните украински литературоведи. Тепърва ще се осъществява и замисленото 20-томно издание на съчиненията на М. Драгоманов. То ще включи и други негови, отдавна непубликувани студии, съдържащи несъмнено още много страници, посветени на Тарас Шевченко. Ще си позволя все пак да кажа, че редица изказани тук основни тези на шевченковеда Драгоманов трудно могат да бъдат оборени.

За непозната за нас студия на Прижов от 1869 г. добихме известна, може би дори твърде пълна представа, от публикуваната през 1870 г. рецензия на Михаил Драгоманов. Написана близо половин век по-късно юбилейна статия на Иван Шишманов за Тарас Шевченко, ни отведе към друга новоиздадена работа на Драгоманов от 1879 г.

Иван Шишманов познава първото издание на „Шевченко, українофіли і соціалізм“, поместено в кн. 4 на алманаха „Громада“, Женева, 1879 г. За втори път студията излиза през 1906 г. в Лвов с предговор от Иван Франко, който подчертава, че за разпространението ѝ в Русия наказанието е било каторга. „Като преиздаваме този толкова ценен, а така малко познат на широката общественост труд на Драгоманов – пише Франко – ние се надяваме, че сега той няма да предизвика жлъч и сръдни. Онова в него, което на времето си е било заядливо, отдавна е история и се е оронило от него като преминал цвят; но основното, износено в душата на автора, изразено с ясно и пламенно слово, си остава до днес ценно, не остаряло и достойно, като връх в нашата критична литература. Нека то да е в ръцете на всички, на които са скъпи нашето слово и онези идеи, за които са работили и са се борили двамата видни синове на Украйна – Шевченко и Драгоманов“.²¹ Не може да не направи силно впечатление, че Франко е сложил Драгоманов редом с Шевченко.

Статията на Иван Шишманов е написана за юбилейното честване на 40-годишната писателска дейност на Иван Франко. Юбилей, който съвпада и със 100-годишнината от рождението на Шевченко. Казаното тук

²¹ Думите на Иван Франко цитираме по бележките към Драгоманов, М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм. – В: Драгоманов, М. П. Літературно-публіцистичні праці. Т. 2. Київ, 1970, с. 557.

от Шишманов има малко общо с категорично изразените в „Шевченко, українофіли й соціалізм“ тези на Драгоманов. Ето какво пише за Шевченко Иван Шишманов: „Излязъл от дъното на обществената пирамида... расъл до 24-годишна възраст в оковите на едно непоносимо социално робство, за да се издигне със силата на собствения си гений от полуграмотен мужик до значението на един национален вожд, пророк и учител, слава и гордост на своя народ, в който днес милиони се кълнат: ето в няколко шриха съдбата на Тарас Шевченко“. И по-нататък: „В песните на Шевченко пее самата Украйна. Може прямо да се каже, че Шевченко продължава делото на „кобзарите“, безименните слепци-певци на украинските „думи“. Не напразно той нарича първата си поетична сбирка „Кобзар“.²² Шишманов ще каже още, че малките песнички на Шевченко правят впечатление на народни. За произведения, за които това не може да се твърди, той не е споменал. Показателно е тук цитирането на Костомаров: „Шевченко – казва много вярно Костомаров (един от най-близките му другари в 40-те години) във „Воспоминание о двух малярах“ – был избранником народа в прямом значении этого слова; народ как бы избрал его петь вместо себя. Шевченко сказал то, что каждый народный человек сказал бы, если б его народное чувство могло возвыситься до способности выразить то, что хранится на дне его души...“²³

Драгоманов е спорил не веднъж с Костомаров тъкмо по повод на Шевченко. Например с твърдението, че поетът никога не е мечтал за „местна политическа независимост“. Но нали за нея мечтае поетът, когато се моли от стиховете му да поникнат ножове – възразява Драгоманов. Тежък укор отправя той към Костомаров и задето не е написал спомените си за Шевченко от времето на Кирило-Методиевото братство. Възшност Драгоманов разбира причината – „цензурата е заковала перото на славния историк“. Но защо е решил Шишманов да цитира тъкмо Костомаров?

Думи за Шевченко като народен певец е потърсил Шишманов и у Аполон Григориев, у Добролюбов и Чернишевски, както и в предговора на М. Славински към петербургското издание на „Кобзар“ от 1911 г., у С. Ефремов.

Доста обстойно се е спрял Шишманов на романтизма на Шевченко, като го е сравнил с Пушкин и с Мицкевич. Обърнал е особено внимание на честите в поезията на Кобзаря женски образи.

За разлика от Драгоманов Шишманов смята, че Шевченко е силно повлиян от чешките слависти. „...патриотът, казакофилът, певецът на хайдамаците и на хетманщината – пише той – се преобразява за един ден в убеден панславист в духа на чешките панслависти, на Колара, Шафарика и Ханка“.²⁴ Още едно несъгласие между написаното от украинския учен през 1879 г. и статията на българския от 1914 г.

²² Шишманов, Ив. Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние..., 426–427.

²³ Пак там, с. 428.

²⁴ Пак там, с. 431.

Напълно съгласен е българският автор с Драгоманов въщност само въпроса за социализма на Шевченко.

Шишманов е познавал много добре работата на Драгоманов. Когато говори за мечтите на Шевченко за едно бъдеще, когато няма да има богати и сиромаси, господари и роби, той посочва под линия: „Срвн. Громада, Украинська збирка, впорядкована Михайлом Драгомановим, № 4, Женева, 1879 г., стр. 39-96, „Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя“, С-а и статията на Драгоманов в същия брой, стр. 101–231. „Шевченко, українофіли і соціалізм“. Докато С. се старае да докаже, че Шевченко е бил социалист..., Драгоманов в своята прекрасна критична студия, която за жалост е много малко позната на съвременните украински критици, заявява: „Ми ніяк не згодимось, щоб Шевченко був социалистом“ (стр. 156). Не трябва да се забравя, че гласът на Ш. съвпада въобще с прогресивните стремежи на цялата епоха. Срв. Общочовешките мотиви в социалната поезия на Бърнс, Томас Худ, Лонгфело, Беранже, В. Хюго и др. Срвн. В.Европы, 1911, М. Славинский, Муза Шевченка и ее общественное служение“.²⁵

Статията на Шишманов е очевидно много по-близка до казаното за Шевченко от Костомаров или Аполон Григориев, а не до онова, което отстоява в Драгоманов.

Шишманов споделя под линия, че въпросът за влиянието на Шевченко върху българската литература „е ...само една точка от едно по-широко изследване, за което събирам по-отдавна материал: „Ролята на Украйна в новобългарското възраждане“. От Юрия Венелина... до Шевченко, Марко Вовчок и Драгоманова, комуто българският университет и българската наука дължат тъй много, Украйна взе живо участие в развитието на нашата умствена и художествена култура“.²⁶

Трудно ще решим докрай въпроса защо от толкова богатата на идеи статия за Шевченко на толкова уважавания Драгоманов, Шишманов е приел твърде малко. Вероятна причина е, тъй да се каже, жанрът. Драгоманов пише полемична студия, Шишманов – юбилейна статия. В нея той наистина не може да включи по никакъв начин тезите на украинския учен, опрени на всестранно и дълбоко познаване както на Шевченковото творчество, така и на писаното дотогава за поета. Шишманов успява да напише студията „Венелиновите книжа в Москва“²⁷, в негов труд за Шевченко с научен характер за Шевченко, ще ще да е изразено, може би, съгласие и с някои от тезите на Драгоманов. Има още много неща, които не знаем – например доколко е бил запознат Шишманов със статиите за Шевченко на Иван Франко. Една от тях, „Тарас Шевченко“ е от същата 1914 година. Тъй или иначе Иван Шишманов е решил да напише една навярно по-подходяща за случая, но и по-обикновена юбилейна статия.

²⁵ Пак там, с. 433 под линия.

²⁶ Пак там, с. 426 под линия.

²⁷ Шишманов, Ив. Венелиновите книжа в Москва I. Отделен отпечатък от Български преглед 1897, кн. 8., I, с. 1–30 и II, с. 2–36.

И накрая да кажем със съжаление, че не можем да разберем какво е прочел Шишманов в трудовете, които цитира в статията си: „Исторія українського письменства“ от С. Ефремов, статията на Р. Семевски „Кирилло-Мефодиевское общество“ в сп. „Русское богатство“, кн. 5 и 6 от 1911 г., работата на Н. Стороженко „Киевские славянисты 40-х годов“ в сп. „Киевская старина“ от 1897 г., статията на Ф. Корш „К спору об украинской культуре“ в „Украинская жизнь“, № 2, 8 от 1912 г., статия за Шевченко от А. Дерман в сп. „Современный мир“ от март 1914 г.

Всички тези трудове на известни украинисти са за нас безвъзвратно загубени. Защото библиотеката на Иван Шишманов е била не само разпиляна, но изхвърлена и завинаги попиляна.

Можем да завършим със съжаление за изгубеното, но и с надеждата, че ще виждаме все повече нови издания на Драгоманови изследвания, а също, че младите български украинисти ще започнат още преди това да работят в богатите Киевски библиотеки.